

Розділ 2

УДК 378.147:331.45

DOI 10.69842/prof2026.4.2

*Микола НОСКО, Світлана ГРИЩЕНКО,
Максим ІМЕРІДЗЕ, Ірина БУЖИНА, Юлія НОСКО*

*Mykola NOSKO, Svitlana HRYSHCHENKO,
Maksym IMERIDZE, Iryna BUZHINA, Yuliya NOSKO*

ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

CIVIC IDENTITY OF HIGHER EDUCATION STUDENTS IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Постановка проблеми. Громадянська ідентичність здобувачів вищої освіти є однією з умов національної солідарності у воєнний час. Залучення студентської молоді до активного громадського життя вважається моральною характеристикою української національної спільноти. Це визначається через національну свідомість, українську мову та культуру, самоорганізацію, активну громадянську позицію. Громадянська позиція є результатом громадянської активності, яку здобувачі вищої освіти різних спеціальностей проявляють у громадській діяльності. Важливою категорією участі у громадському і політичному житті виокремлено громадянську стійкість в умовах воєнного стану. Процес формування громадянської ідентичності пов'язаний з національною свідомістю, українською мовою і культурою, національною українською ідеєю.

Методологія дослідження базується на загальних принципах філософії, базових сучасних положеннях педагогічної науки, процесу формування громадянської ідентичності й відображає взаємозв'язок методологічних підходів до вивчення процесу формування громадянської ідентичності в закладах вищої освіти України.

Наукова новизна. Проаналізовано сутність процесу формування громадянської ідентичності в закладах вищої освіти України.

Методи дослідження – для обґрунтування процесу формування громадянської ідентичності в закладах вищої освіти України проведений аналіз наукової, педагогічної, методичної літератури.

Мета розділу – теоретичний аналіз процесу формування громадянської ідентичності здобувачів вищої освіти різних спеціальностей як умови національної солідарності українського суспільства.

Для того, щоб майбутні фахівці різних спеціальностей вже в умовах ЗВО оволоділи знаннями й вміннями, необхідними для формування громадянської ідентичності, вони повинні розуміти сутність громадянської ідентичності, її напрямів в закладах вищої освіти України.

Ключові слова: здобувачі вищої освіти, громадянська ідентичність, громадянська активність, громадянська позиція, національна солідарність, національна свідомість, національна українська ідея, українська мова і культура.

Problem statement. *The civic identity of higher education students is one of the conditions for national solidarity in wartime. The involvement of student youth in active public life is considered a moral characteristic of the Ukrainian national community. This is determined by national consciousness, Ukrainian language and culture, self-organization, and active civic position. Civic position is the result of civic activity that higher education students of various specialties demonstrate in public activities. Civic stability in martial law is identified as an important category of participation in public and political life. The process of forming civic identity is associated with national consciousness, Ukrainian language and culture, and the national Ukrainian idea.*

The research **methodology** is based on the general principles of philosophy, basic modern provisions of pedagogical science, the process of forming civic identity, and reflects the interrelation of methodological approaches to studying the process of forming civic identity in higher education institutions of Ukraine.

Scientific novelty. *The essence of the process of forming civic identity in higher education institutions of Ukraine is analyzed.*

Research methods – *to substantiate the process of forming civic identity in higher education institutions of Ukraine, an analysis of scientific, pedagogical, and methodological literature was conducted.*

The **purpose** of the section is *a theoretical analysis of the process of forming civic identity of higher education students of various specialties as a condition for national solidarity of Ukrainian society.*

In order for future specialists of various specialties to master the knowledge and skills necessary for the formation of civic identity in higher education institutions, they must understand the essence of civic identity and its directions in higher education institutions of Ukraine.

Key words: *higher education students, civic identity, civic activity, civic position, national solidarity, national consciousness, national Ukrainian idea, Ukrainian language and culture.*

Постановка проблеми. У 2026 році посилюються виклики щодо збереження державності, суверенності, територіальної цілісності у зв'язку з неспровокованою агресією сусідньої країни проти України. Умови воєнного стану, активні військові дії на території нашої держави актуалізують проблему формування громадянської ідентичності у здобувачів вищої освіти різних спеціальностей. Для збереження та відновлення української державності на окупованих територіях важливим є створення умов національної солідарності українського суспільства у процесі об'єднання країни в подальшому.

Громадянська ідентичність є усвідомленням кожного громадянина себе одним із членів української держави та громадянського суспільства. Основою громадянської ідентичності вважаються спільні цінності, права, обов'язки, активна взаємодія та участь у житті суспільства й самоідентифікація як громадянина. Основними характеристиками громадянської ідентичності можна визначити наступні: *свідоме ототожнення* (громадянин асоціює себе з національно-державною спільнотою); *активна громадянська позиція* (не тільки належність до конкретної держави, а й участь у її громадському житті: взаємодія, захист інтересів та піклування про добробут країни); *відповідальність* (за громадян конкретної країни, за її майбутнє); *цінності* (поділяння спільних цінностей таких як: соціальні, політичні, культурні). В основі формування громадянської ідентичності лежить, як правило, історичний досвід, культура, соціальне оточення, процес виховання.

Актуальні вимоги українського суспільства до кваліфікації фахівців різних спеціальностей з формування громадянської ідентичності потребують дослідження цього процесу в закладах вищої освіти. Саме тому, обґрунтування проблеми формування громадянської ідентичності у майбутніх фахівців різних спеціальностей потребує необхідних знань, умінь і навичок даної суспільної категорії, що набуває особливої актуальності сьогодні.

Закон України «Про освіту» (2017), стаття 25 зазначає, що держава «забезпечує та контролює створення у закладі освіти безпечного, здорового та інклюзивного чи спеціального освітнього середовища» (Про освіту: Закон України, 2017).

Дана теза доводить потребу подальшого вивчення громадянської ідентичності здобувачів вищої освіти.

В Україні громадянська ідентичність тривалий час була запроваджена недостатньо. Причиною цього є колоніальне минуле країни, систематичне знищення опозиційного до влади населення, перекручування та фальсифікування української історії. А головне, до сучасного періоду українцям нав'язувався комплекс меншовартісності та інших національних комплексів. Заселення українських територій росіянами обумовлювало сприятливу ситуацію для країни агресора. Привід агресії - захист російськомовного населення, маємо зазначити, що дану групу населення ніхто навіть і не збирався утискати.

Основними напрямками формування громадянської ідентичності у здобувачів вищої освіти є такі: громадянські цінності; історична правда; національна самосвідомість та національна гідність; демократія; самоорганізація та самокерування; патріотизм. Маємо констатувати, що актуальна освітня та виховна діяльність у закладах вищої освіти в галузі формування громадянської ідентичності є недостатньою. В умовах воєнного стану формування громадянської ідентичності потребує нових форм та підходів. Умови воєнного стану в наш час потребують оновлення процесу формування громадянської ідентичності як важливого чинника згуртованості та самоорганізації української нації. Сьогодні виконання свого громадянського обов'язку, здатність реагувати вчасно на виклики є основою національної солідарності, для категорії студентства різних спеціальностей це стає необхідним чинником у здатності молодих українців об'єднатися задля спільних цілей, щоб чинити опір агресору. Проблема формування громадянської ідентичності здобувачів вищої освіти є актуальною умовою національної солідарності.

Аналіз останніх досліджень. У педагогіці окремі аспекти формування громадянської ідентичності досліджували: І. Бех, К. Журба - концепцію формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах. Ними обґрунтовано важливі складові формування громадянської

ідентичності. С. Федоренко, Ю. Шаранова проаналізували практичний досвід виховання громадянськості студентів бакалаврату в США. К. Журба, І. Шкільна дослідили процес формування громадянської ідентичності студентів як умову національної солідарності у воєнний час. П. Вербицькою із співавторами схарактеризовано громадянське виховання учнівської молоді в сучасних соціокультурних умовах та інші.

На сьогодні *недостатньо вирішеними* залишаються проблеми вивчення інноваційних форм та підходів у процесі формування громадянської ідентичності в закладах вищої освіти України.

Методологія дослідження. Для того, щоб майбутні фахівці різних спеціальностей вже в умовах ЗВО оволоділи знаннями й вміннями, необхідними для формування громадянської ідентичності, вони повинні розуміти сутність громадянської ідентичності, її напрямів в закладах вищої освіти України.

Методологія дослідження базується на загальних принципах філософії, базових сучасних положеннях педагогічної науки, процесу формування громадянської ідентичності й відображає взаємозв'язок методологічних підходів до вивчення процесу формування громадянської ідентичності в закладах вищої освіти України.

Наукова новизна. Проаналізовано сутність процесу формування громадянської ідентичності в закладах вищої освіти України.

Методи дослідження – для обґрунтування процесу формування громадянської ідентичності в закладах вищої освіти України проведений аналіз наукової, педагогічної, методичної літератури.

Виділення раніше не вирішених частин проблеми. Недостатньо вивченими вважаємо особливості визначення громадянської ідентичності здобувачів вищої освіти в процесі аудиторної роботи.

Мета розділу – теоретичний аналіз процесу формування громадянської ідентичності здобувачів вищої освіти різних спеціальностей як умови національної солідарності українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Для процесу формування громадянської ідентичності здобувачів вищої освіти різних спеціальностей в умовах воєнного стану необхідно розглянути сутність української національної ідентичності. Вона є свідомим відчуттям належності до українського народу. Водночас, це спільна історія, мова, культура, традиції та цінності, що виражено

у гордості за свою країну, прагненні до самовизначення. В Україні громадяни об'єднані незалежно від етнічного походження та мають спільний громадянський й політичний вибір.

Характеристика ідентичності як тотожності властивості сутності чогось або явища визначає характерні збіги або загальні ознаки. Іншими словами, це ототожнення себе з якимось співтовариством у спосіб стабільного, виразного і постійного переживання, мислення або однієї із соціальних дій.

Ключовими складовими української ідентичності є такі: українська мова, традиції, народні пісні, символіка (герб, прапор) – культурна основа; спільне минуле, знання сторінок історії, як героїчних, так і трагічних – історична пам'ять; готовність захищати українську державу та усвідомлення себе її частиною, водночас, розділяючи спільні демократичні цінності – громадянська позиція; національна динамічна ідентичність, що формується через самоідентифікацію («Хто я?») – свідомий вибір. В Україні в сучасних умовах воєнного стану, українська національна ідентичність стає все більш інклюзивною. Вона об'єднує всіх громадян країни навколо цінностей свободи та гідності, а не лише етнічного походження.

Українці, як громадяни України, вважають за потрібне проявляти національну ідентичність свідомо використовуючи українську мову, носінням українських вишиванок, збереженням традицій українського народу, маючи активну громадянську позицію у волонтерстві, захисті країни. Національна ідентичність базується на любові до української землі, культури, а головне, маючи почуття єдності у часи випробувань в умовах воєнного стану (сайт znanija.com).

Щодо загального поняття ідентичності, то ним вважаємо невіддільну характеристику громадянина. Виявлення, водночас, визнання власної унікальності та відчуття належності до певного суспільства. В особистісному плані рівень ідентичності є набором індивідуальних ознак, або зумовленням унікальності кожної особистості. Щодо соціального рівня ідентичності, то ним стає усвідомлення й дотримання кожного громадянина, як норм, так і очікувань соціального середовища, у якому він перебуває тут і зараз.

У Конституції України 1996 року констатовано, що «Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України

всіх національностей, виражаючи суверенну волю народу, спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення, дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України» (Конституція України, 1996).

Коли дитина народжується, вона поступово набуває певних, притаманних лише їй, ознак: батьки визначають ім'я та прізвище; дитина стає мешканцем певного населеного пункту; в період зростання та дорослішання піддається впливу культурного середовища, закладів освіти, пізніше – тих з ким працює, має громадську активність, на розвиток дитини активно впливають стосунки з родичами, ровесниками, колегами по роботі – все це допомагає кожному сконструювати особисте «Я». Результат цього багатовимірного та складного процесу є сформована ідентичність (Вербицька, 2018). Маємо зауважити, що становлення ідентичності кожного громадянина триває впродовж усього життя.

П. Вербицька із співавт. констатує, що структура ідентичності має два рівні – особистісний і соціальний. Для даного дослідження необхідно врахувати два рівні. Індивідуальні характеристики кожної людини є особистісними. А виявлення солідарності кожної окремої людини з ідеалами, цінностями, стандартами різних соціальних груп і спільнот (до яких вона належить у різні життєві періоди) визначають її соціальний рівень.

Також дана група науковців, характеризуючи кожний елемент ідентичностей різних особистостей, наголошує на можливості їхньої подібності, проте кожна конкретна людина є неповторною. Вони вважають, що ідентичність стає мінливою комбінацією окремих елементів, що, водночас, може вказувати й на унікальність кожної особистості, незважаючи на її належність до різних спільнот (Вербицька, 2018).

І. Бех, К. Журба, досліджуючи концепцію формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах, обґрунтували важливі складові формування громадянської ідентичності (патріотичне виховання, особистісна і національна ідентифікація, національна самосвідомість, етно-соціальні уявлення, етнічна самосвідомість (Бех & Журба, 2017). Погоджуємося з даною тезою.

Процес формування й підтримки ідентичності є ідентифікацією. Часто науковці доводять, що ним стає механізм соціалізації особистості. Ідентифікація може вважатися й правовим феноменом. Правовий феномен ідентифікує людину в якості громадянина, платника податків, представника певного стану. Підтримується ідентичність як процес засвоєння цінностей культури (Шапаренко, 2015).

Існують негативні чинники у вихованні національно-культурної ідентичності молодого покоління. І. Бех, К. Журба серед них визначають складові інформаційної війни та різні напрями військової агресії росії по відношенню до нашої держави такі як: начебто утиски російськомовного населення; перекручування історичних фактів; заперечення автентичності української мови та існування української нації; боротьба за утвердження російської мови як другої державної; витіснення української мови з Медіаринку; використання політтехнологій, мета яких розмежування регіонів України, процес поглиблення суперечностей серед різних груп населення; активне запровадження думки щодо ностальгії за радянським минулим (Бех & Журба, 2017).

Щодо впливу збройних конфліктів (а в випадку сьогоднішньої збройної неспровокованої агресії сусідньої агресивної країни на Україну) необхідно дослідити наукові розвідки Г. Балла (Балл, 2007). В них науковець дослідив вплив збройних конфліктів на становлення конкретної нації. Г. Балл вважає, що саме військово-службовці більшою мірою, ніж будь-хто, виявляють найкращі людські чесноти. Тобто можна пишатися їхньою мужністю, витримкою в найтяжчих ситуаціях, вірністю обов'язку, додержанням честі й гідності, готовністю до самопожертви заради спільної справи захисту країни в тяжкий період, а також умінням та бажанням безкорисливо допомогти як бойовим товаришам, так і цивільному населенню, навіть, маючи крайню небезпеку для власного життя і здоров'я. Тобто, на думку науковця, протистояння у збройних конфліктах консолідується українська нація. Цей процес активно формує громадянську ідентичність здобувачів вищої освіти різних спеціальностей. Однак, окрім позитивних ефектів збройних протистоянь, наявні й негативні складові: використання сучасної зброї, розпорошення людських ресурсів, загостренням глобальних проблем (Балл, 2007). Дане твердження потребує подальшого вивчення з орієнтацією громадянську ідентичність.

Підтвердженням необхідності процесу формування громадянської ідентичності є стаття 17 Конституції України (1996): «Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом. Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності. Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей» (Конституція України, 1996).

Формування громадянської ідентичності у здобувачів вищої освіти різних спеціальностей є важливим завданням сучасного освітньо-виховного процесу у ЗВО. К. Журба, І. Шкільна досліджують процес формування громадянської ідентичності студентів як умови національної солідарності у воєнний час. Науковці наголошують на важливій ролі мети залучення студентів різних спеціальностей до активного громадського життя та націєтворчих процесів. Ними доведено, що громадянська ідентичність особистості вважається детермінантою її смислового горизонту. К. Журба, І. Шкільна констатують, що ототожнення здобувачів вищої освіти себе з конкретною громадянською спільнотою, українською державою, мовою стають характеристиками громадянської ідентичності та, водночас, почуттям національної гідності й патріотизмом, і готовністю боронити Україну від окупантів (Журба & Шкільна, 2023).

С. Федоренко, Ю. Шаранова, досліджуючи практичний досвід виховання громадянськості студентів бакалаврату у США, наголошують на необхідності розрізняти громадянську ідентичність та національну ідентичність. Ними доведено, що якщо мова йде про країни, де склад населення є моноетнічним – прийнято вважати, що це національна ідентичність. В Україні проживає більше ніж 140 етносів. Титульна нація – українці. В нашій країні об'єднано

представників багатьох національних спільнот, тому мова може йти про громадянську ідентичність (об'єднання представників багатьох національних спільнот). Процес формування громадянської ідентичності відбувається на основі цінностей (культурних і національних), самовизначення й усвідомлення спільних завдань, що мають громадяни України сьогодні. Тобто, виховання в молодого покоління громадянськості й громадянської рівності допомагає їм стати повноцінним громадянином нашої країни (Федоренко & Шаранова, 2019).

По відношенню до процесу формування національної солідарності, громадянська ідентичність вважається фундаментом та, водночас, основою змін в українському суспільстві. Національна солідарність українців має відповідати сучасним соціальним ідеалам та демократичним цінностям Європейського Союзу. Рух України до європейської спільноти, відсіч ворогу, подальша післявоєнна відбудова країни потребує цементування національною солідарністю українського суспільства. К. Журба, І. Шкільна доводять, що характеристикою національної солідарності є її емоційна складова. Емоційна складова спонукає до єднання, згуртованості, прояву спільних емоцій. Національна солідарність – це прагнення українського народу, нації зберегти себе, українську мову, віру, культуру та ін. Щодо моральної характеристики української національної спільноти, науковці констатують, що нею можна вважати національну солідарність. Бо вона лежить в основі національної спорідненості всіх громадян України, маючи в основі систему цінностей, національну свідомість, національну культуру, українську мову, моральні правила і закони. К. Журба, І. Шкільна наголошують на потребі самоорганізації, запровадження активної громадянської позиції, здатності діяти задля блага всього населення країни та України загалом (Журба & Шкільна, 2023).

Для даного огляду важливо розглянути також й громадянську компетентність. Нею є здатність громадянина реалізувати й захищати права та свободи громадян, а також відповідальне ставлення до обов'язків громадянина України, активно брати участь у громадському житті, займатися підтримкою розвитку демократичного суспільства та утвердження верховенства права, ідей демократії, справедливості, рівності, а головне – всі чинники мають бути на засадах рівності прав і можливостей для всіх груп населення української держави.

Маємо наголосити також на потребі громадянської позиції, яку має визначати громадянська активність. Проявлення кожним громадянином суспільства участі у громадській діяльності, у процесі вирішення політичних, соціальних, моральних проблем, залучення до громадського і політичного життя, до участі у виборчих процесах – все разом і є громадянською позицією.

Щодо громадянської стійкості, то вона відображає сутність і зміст національної ідентичності та солідарності у повсякденному житті і в умовах воєнного стану та повоєнного часу, а також, водночас, є здатністю протистояти в інформаційному плані й ворожій ідеології. Саме тому можна стверджувати, що процес формування громадянської ідентичності безпосередньо пов'язаний з національною свідомістю, українською мовою та культурою, має в основі національну українську ідею. К. Журба, І. Шкільна стверджують, що національна українська культура сьогодні, як і в попередні періоди вважається унікальною і самобутньою. А в основі національної української культури – лежить народна українська культура (Журба & Шкільна, 2023).

Вважаючи український народ творцем національної української культури, можемо стверджувати, що саме український народ створював її упродовж століть. Пам'ятки української культури знайшло відображають моральні цінності, святині, національну символіку. Маємо також наголосити на потребі вивчення духовних почуттів українського народу – національних, моральних, естетичних, релігійних, громадянських, патріотичних, що втілені у різні напрями народного фольклору. Українській національній культурі притаманні також й негативні впливи. Причинами яких є війни, що відбувалися, заборони (будь-чого, в культурному розвитку), репресії, негативні міфи щодо образу українців, переписування історії нашої країни, применшення ролі українців та ін. Існування постійних військових конфліктів та боротьба за свою землю змушували українців найвище цінувати свободу та незалежність. Саме тому національна свідомість стала основою духовних орієнтирів української нації, а також визначенням духовної аури української нації, в якій підґрунтям національної свідомості є поєднання ідей, цінностей, моральних правил, законів, прагнень (Журба & Шкільна, 2023).

Є. Онацький вважає, що національною свідомістю є «знання минулого своєї нації і обов'язків, що з того випливають...» (Онацький, 1964). Погоджуємося з даною тезою.

К. Журба, І. Шкільна, визначаючи складники національної свідомості, наголошують, що ними є такі: «національний світогляд; національна ідентичність; мовна ідентичність; ціннісна ідентичність і смисли; колективна історична пам'ять; патріотизм; ставлення до представників інших націй і національностей, що проживають на теренах України; соборність» (Журба & Шкільна, 2023).

Визначаючи основу національної свідомості як національну самосвідомість, можна наголосити, що змістом національної самосвідомості є усвідомлення приналежності до нації, відповідальність за долю України, українську культуру та національні цінності. Українською національною ідеєю є утвердження української незалежної соборної самостійної національної держави. Українська незалежна соборна самостійна національна держава має в основі різні напрями українських національних цінностей, українську культуру і мову (як державні). Дані напрями запроваджено в різних сферах життя суспільства на території України. Національна ідея передбачає захист України від зовнішнього ворога, який намагається окупувати всю територію країни (Журба & Шкільна, 2023).

Щодо більш уважного розгляду національної свідомості (ідентичності), вважаємо, що це насамперед уявлення про себе, як про національну спільноту, про націю. Кожен громадянин має вважати себе частиною спільноти та усвідомлювати особливість відмінних рис національної спільноти. Національна свідомість (ідентичність) має специфічні (за Е. Смітом). Ними є такі: «історична територія, або рідний край; спільні міфи та історична пам'ять; спільна масова, громадська культура; єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів; суспільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території» (Сміт, 1994: 12-13).

У статті 5. «Державна політика у сфері освіти» Закону України «Про освіту» (2017), констатовано, що «держава створює умови для здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних з реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина» (Про освіту: Закон України, 2017). Маємо констатувати, що дана теза є підтвердженням необхідності формування громадянської ідентичності здобувачів вищої освіти різних спеціальностей в Україні.

Національна ідея «Україна – наша земля» є основою поєднання минулого і сучасного, традицій і визвольних змагань. Українці завжди боролися за незалежність, та мали прагнення саме своєї держави, через це боронили її від загарбників. Тобто несли відповідальність за майбутнє своєї держави.

Фундамент громадянської ідентичності громадян України є українська мова. Водночас, це духовне багатство українського народу й консолідуюча ланка між різними групами, класами, етносами. «Без мови немає нації, народу, держави». Народ існує доти, доки існує мова (Журба & Шкільна, 2023: 146–152). Погоджуємося з даною тезою. А також маємо зауважити, що національна свідомість та розвиток національної культури неможливі без знання мови. А головне, що втрата мови веде до втрати громадянської ідентичності.

На сьогодні українська мова здобула підтримку на основі прийнятого Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», який є ключовим в умовах війни. Згідно статті 1. Статус української мови як єдиної державної мови в Україні. 1. Єдиною державною (офіційною) мовою в Україні є українська мова. 2. Статус української мови як єдиної державної мови зумовлений державотворчим самовизначенням української нації. 3. Державний статус української мови є невіддільним елементом конституційного ладу України як унітарної держави. 4. Статус української мови як єдиної державної мови в Україні визначається виключно Конституцією України. 5. Порядок функціонування і застосування державної мови визначається виключно законом. Також діє стаття 6. Обов'язок громадянина України володіти державною мовою. 1. Кожний громадянин України зобов'язаний володіти державною мовою. 2. Держава забезпечує кожному громадянину України можливості для опанування державної мови через систему закладів дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійної, фахової передвищої, вищої освіти, освіти дорослих, а також через підтримку неформальної та інформальної освіти, спрямованої на вивчення державної мови (Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України, Редакція від 16.01.2026).

Розглянемо деякі специфічні особливості особистісної ідентичності. Вони виявляються на майже всіх вікових етапах. Характеризуються як суб'єктивні (відчуття й усвідомлення власного тіла,

ототожнення себе з кимось близьким), або, навпаки – виокремлення себе з цілого світу. Особливостями вважаються також «цілісність і темпоральна тривалість власного життя та здатність до самооцінки, формування світогляду, здатність дистанціюватися від якоїсь конкретної діяльності і входити в умовну реальність символів і знаків; об'єктивні – визнання з боку інших, повсякденний світ, наука і мистецтво, культурні і соціальні норми і стереотипи, цілісність структури світу; фактори, сформовані на перетині суб'єктивного й об'єктивного – гра, самовизначення через набуття компетенцій, професійна діяльність» (Губенко, 2005). Щодо зарубіжних і вітчизняних наукових розвідок, там ідентичність обґрунтовується як індивідуальний феномен. Зарубіжні науковці вважають, що ідентичність є структурою, що потребує змін. Саме тому її вважають такою, що розвивається упродовж усього життя людини. В процесі розвитку нормальним стає процес подолання криз. Необхідно зважати на те, що ідентичність може змінюватися як в прогресивному, так і регресивному напрямках (ефективна чи негативна). Зауважимо, що у соціумі існують соціальні інститути. Соціальні інститути продукують відповідний тип ідентичності, а також можуть дозволяти або не дозволяти одній соціальній групі ідентифікувати іншу. А. Губенко констатує, що «аналогом індивідуальної пам'яті є історичні традиції. Культура як система цінностей, символів і мови аналогічна до відповідного реальності образу світу, носієм якого є людина» (Губенко, 2005).

А. Giddens стверджує, що існує категорія «повна» ідентичність. Дослідником наголошується, що в даній категорії наявні та мають особливе сполучення три фактори: «Я», «Ми», «Вони». Ним доведено, що кожна людина має потребу вважати себе частиною співтовариства, обов'язково маніфестуючи (показуючи) це – «Я» – фактор. Це означає відкрите визнання особистістю своєї належності до певної групи. Важливо також, щоб члени співтовариства були з цим згодні – це вже є відкритою й діяльнісною згодою співтовариства з фактом цієї належності – «Ми» – фактор. Коли така належність є визнаною сторонніми, «третіми особами» – «Вони» – фактор. Потрібна наявність усіх цих факторів, тільки тоді особистість вважається частиною співтовариства й усі з цим згодні. Якщо виконуються тільки частина наведених (не всі) умов, то мова може йти про неповну, «граничну» ідентичність. А. Giddens доводив, що «ідентичність не існує поза соціальною структурою.

Індивіди відтворюють соціальні структури тим, що беруть участь у них. Індивідуальна дія й структура поєднані в єдиному процесі, оскільки існує основа для їхнього об'єднання – практика» (Giddens, 1997).

А. Giddens вказував на «подвійність структури ідентичності. Тобто ідентичність не тільки існує між особистостями, а й має можливість використовуватися ними, отже, змінюється» (Giddens, 1997).

Найбільш успішно концепція А. Giddens використовується для пояснення феномена граничної ідентичності. Ним обґрунтовується право вибору особистості (полікультурне й поліетнічне суспільство). Зауважимо, що процес соціалізації двосторонній, проте, кожний громадянин залежить від механізмів персоніфікації цінностей або їх відторгнення.

О. Шапаренко наголошує на потребі більш глибоких досліджень національної ідентичності у зв'язку з її впливом на формування громадянськості в Україні. Ідентичність українських громадян сприяє прогнозуванню щодо перспектив становлення політичної нації в Україні, а також активізує політичні процеси в етнічній та національній сферах нашої країни. Виокремлюючи компенсуючі властивості регіональної ідентичності маємо зауважити, що більше вони проявляються між Східною та Західною Україною. Проте, особливості ідентичності – етнічної, мовної, релігійної також наявні й в регіонах Центральної України (Шапаренко, 2015: 92–99).

В умовах воєнного стану сьогодні українські здобувачі вищої освіти різних спеціальностей стали частіше робити свідомий вибір говорити українською мовою, а також почали частіше відмовлятися спілкуватися мовою окупантів. Здобувачі вищої освіти різних спеціальностей частіше ніж інші категорії громадян нашої країни мають розуміння, що війна сусідньої агресивної держави проти України є, водночас, війною на знищення української ідентичності. Саме тому українське суспільство активно підтримує спілкування українською мовою в усіх сферах життя соціуму. Більшість українців вважає українську мову маркером української національної солідарності. Підтвердженням цьому є також акти вандалізму та спалення українських книжок на захоплених ворогом територіях, який націлений в першу чергу знищувати українську мову нібито якесь обмеження прав російськомовних. Це питання головна тема для кремлівських маніпуляцій. Війна, яка

розпочалася у 2014 р., розгорталася під гаслом захисту російськомовних. К. Журба, І. Шкільна «Із початком повномасштабного вторгнення росії на нашу територію вони відкрито заявляють про «деукраїнізацію» – знищення всіх ознак національності» (Журба & Шкільна, 2023).

М. Рябчук вважає, що в Україні ще не збудовано громадянське, відкрите суспільство. А риси, що характеризують спільний культурний та інформаційний простір поєднують риси «неоколоніалізму, самоколоніалізму і внутрішнього колоніалізму». Тобто, формально українське суспільство має плюралістичний характер. Необхідно пам'ятати, що такий плюралізм не підкріплений правовою свідомістю й толерантністю. Через даний факт суспільство стає ще більш конфронтаційним. М. Рябчук пропонує послідовне впровадження неконфронтаційності, а головне – «стати і поставити інших над поєдинком». Дослідник вважає, що «поєдинок ще не закінчився, але це, можливо, єдиний шанс закінчити його більш-менш щасливо» (Рябчук, 2002: 212).

Маємо зважати на те, що в умовах воєнного стану РФ використовує мову як інструмент у війні проти України, бо країна-окупант боїться української мови як надпотужнішої зброї в неспроровакованій війні з нашою країною. Т. Кремень наголошує на тому факті, що вона боялась українську мову завжди. Мета московських окупантів – насильницьке зросійщення України. В умовах надзвичайно жорстокої війни українська мова є одним зі священних символів нашої державності, сили духу нашого волелюбного українського народу (Кремень, 2022).

Українське суспільство в наш час прагне до досягнення міжспільнотної консолідації. Цьому процесу може зашкодити надмірна «політизація етнічностей» національним інтересам України.

В Україні наявні спільноти, орієнтовані виключно на близьке їм як мовно-культурне, так й етнічне середовище. Проте, існують етнокультурні ареали, межі яких не збігаються з державними кордонами. А це, в свою чергу, містить потенційну небезпеку збільшення спроб перегляду державних кордонів на етнічній або регіональній підставі. Збереження цілісності української держави, її національні інтереси (зміцнення, консолідація суспільства), визначають ключові засади громадянської ідентичності.

Висновки. Формування громадянської ідентичності здобувачів вищої освіти різних спеціальностей стає основою національної солідарності в умовах воєнного стану.

Національна ідентичність має специфічні особливості: історична територія (рідний край); спільні міфи та історична пам'ять; спільна масова, громадська культура; єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів; суспільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території. В особистісному плані рівень ідентичності є набором індивідуальних ознак, або зумовленням унікальності кожної особистості. Ідентифікація може вважатися й правовим феноменом. Правовий феномен ідентифікує людину в якості громадянина, платника податків, представника певного стану. В умовах воєнного стану консолідується українська нація та активніше формується громадянська ідентичність здобувачів вищої освіти різних спеціальностей. Національна солідарність – це прагнення українського народу, нації зберегти себе, українську мову, віру, культуру та ін. Більшість українців вважає українську мову маркером української національної солідарності. Щодо громадянської стійкості, то вона відображає сутність і зміст національної ідентичності та солідарності у повсякденному житті і в умовах воєнного стану та повоєнного часу, а також, водночас, є здатністю протистояти в інформаційному плані й ворожій ідеології. Формування ідентичності українських громадян сприяє прогнозуванню щодо перспектив становлення політичної нації в Україні. Формування громадянської ідентичності здобувачів вищої освіти різних спеціальностей ґрунтується на національній свідомості, національній культурі, національній мові, національній ідеї.

Перспективами подальшого наукового дослідження в цьому напрямі є дослідження активної громадянської позиції здобувачів вищої освіти різних спеціальностей в процесі формування громадянської ідентичності.

Список використаних джерел

1. Балл Г. О. Про психологічні аспекти гуманізації суспільних відносин. *Педагогічна і психологічна науки в Україні*. Збірник наук. праць до 15-річчя АПН України у 5-ти тт. Т. 3: Психологія, вікова фізіологія та дефектологія. 2007. С. 103–113.

2. Бех І. Д., Журба К. О. Концепція формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах. *Гірська школа українських Карпат*. 2017. Вип. 16. 24–33.

3. Громадянська освіта (інтегрований курс, рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. П. В. Вербицька, О. В. Волошенюк, Г. О. Горленко та ін. Київ: Літера ЛТД, 2018. 224 с. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/verbizka-civil-education-10-class-2018/2.php>.

4. Губенко А. С. Взаємодія особистісної і соціальної ідентичності : автореферат дис. канд. філос. наук. 09.00.03. Харків: ХНАДУ, 2005. 20 с.
5. Журба К., Шкільна І. Формування громадянської ідентичності студентів як умови національної солідарності у воєнний час. *Advanced Linguistics*. 11. 2023. С. 146–152. DOI: 10.20535/2617-5339.2023.11.277983. URL: <https://al.fl.kpi.ua/article/view/277983/279883>.
6. Конституція України від 28.06.1996. Документ 254к/96-ВР, чинний, поточна редакція – Редакція від 01.01.2020, підстава – 27-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 08.03.2026).
7. Кремень Т. Українська мова впевнено завойовує належне їй місце в державі і суспільстві. *АрміяInform*. 2022. URL: <https://movaombudsman.gov.ua/news/taras-kremin-ukrayinska-mova-vpevnenozavojovuye-nalezhneyij-misce-v-derzhavi-i-suspilstvi-intervyu>.
8. Онацький Є. Українська мала енциклопедія. Книжка XIII. Літери Риз-Се. Буенос Айрес: Уклад Адміністрації УАП Церкви в Аргентині, 1964.
9. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України Документ 2704-VIII, чинний, поточна редакція – Редакція від 16.01.2026, підстава – 4502-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>.
10. Про освіту: Закон України від 05.09.2017. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення 08.03.2026).
11. Рябчук М. Українські комплекси. Національна ідентичність: хрестоматія. / Упоряд. Т. С. Воропай. Харків: Крок, 2002. 316 с.
12. Сміт Е. Д. Національна ідентичність. Київ: Основи, 1994. 296 с.
13. Федоренко С. В., Шаранова Ю. Практичний досвід виховання громадянськості студентів бакалаврату в США. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2019. Вип. 4. № 88. С. 190–200.
14. Шапаренко О. В. Національна ідентичність як чинник формування громадянського суспільства в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. 2015. Вип. 20. С. 92–99.
15. Giddens A. *The Constitution of Society*. Oxford, 1997. 325 s.

References

1. Ball, H. O. (2007). Pro psykholohichni aspekty humanizatsii suspilnykh vidnosyn. [On the psychological aspects of the humanization of social relations]. *Pedahohichna i psykholohichna nauky v Ukraini*. – *Pedagogical and psychological sciences in Ukraine*. Zbirnyk nauk. prats [Collection of scientific works] do 15-richchia APN Ukrainy u 5-ty tt. T. 3: Psykholohiia, vikova fiziolohiia ta defektolohiia. Ss. 103–113.
2. Bekh, I. D., Zhurba, K. O. (2017). Kontseptsiiia formuvannia u pidlitkiv natsionalno-kulturnoi identychnosti u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh. [The concept of forming national and cultural identity in

adolescents in general education institutions]. *Hirska shkola ukrainskykh Karpat. – Mountain School of the Ukrainian Carpathians*. Vyp. 16. Ss. 24–33.

3. Hromadianska osvita (intehrovanyi kurs, riven standartu): pidruchnyk dlia 10 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity. (2018). [Civics (integrated course, standard level): textbook for grade 10 of general secondary education institutions]. P. V. Verbytska, O. V. Volosheniuk, H. O. Horlenko ta in. Kyiv: Litera LTD. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/verbizka-civil-education-10-class-2018/2.php>.

4. Hubenko, A. S. (2005). Vzaiemodiia osobystisnoi i sotsialnoi identychnosti [The interaction of personal and social identity] : avtoreferat [abstract] dys. kand. filos. nauk. 09.00.03. Kharkiv: KhNADU.

5. Zhurba, K., Shkilna, I. (2023). Formuvannia hromadianskoi identychnosti studentiv yak umovy natsionalnoi solidarnosti u voiennyi chas. [Formation of students' civic identity as a condition for national solidarity in wartime]. *Advanced Linguistics*. 11. Ss. 146–152. DOI: 10.20535/2617-5339.2023.11.277983. URL: <https://al.fl.kpi.ua/article/view/277983/279883>.

6. Konstytutsiia Ukrainy (1996) [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. Dokument 254k/96-VR, chynnyi, potochna redaktsiia – Redaktsiia vid 01.01.2020, pidstava – 27-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia 08.03.2026) [in Ukrainian].

7. Kremen, T. (2022). Ukrainska mova vpevneno zavoiovuie nalezhne yii mistse v derzhavi i suspilstvi. [The Ukrainian language is confidently gaining its rightful place in the state and society]. *АрміяInform*. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/news/taras-kremin-ukrayinska-mova-vpevneno-zavoiovuye-nalezhneyij-misce-v-derzhavi-i-suspilstvi-intervyu>.

8. Onatskyi, Ye. (1964). Ukrainska mala entsyklopediia. [Ukrainian Small Encyclopedia]. Knyzhka KhIII. Litery Ryz-Se. Buenos Aires: Uklad Administratury UAP Tserkvy v Arhentini.

9. Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi: [On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language]: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine]. Dokument 2704-VIII, chynnyi, potochna redaktsiia – Redaktsiia vid 16.01.2026, pidstava – 4502-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>.

10. Pro osvitu: [About education]: (2017) Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] vid 05.09.2017. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (data zvernennia 08.03.2026) [in Ukrainian].

11. Riabchuk, M. (2002). Ukrainski kompleksy. Natsionalna identychnist: [Ukrainian complexes. National identity] hrestomatia [reader]. / Uporiad. T.S. Voropai. Kharkiv: Krok.

12. Smit, E. D. (1994). Natsionalna identychnist. [National identity]. Kyiv: Osnovy.

13. Fedorenko, S. V., Sharanova, Yu. (2019). Praktychnyi dosvid vykhovannia hromadianskosti studentiv bakalavratu v SShA. [Practical experience in educating undergraduate students about citizenship in the USA].

Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii. – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies. Vyp. 4. № 88. Ss. 190–200.

14. Shaparenko, O. V. (2015). Natsionalna identychnist yak chynnyk formuvannia hromadianskoho suspilstva v Ukraini. [National identity as a factor in the formation of civil society in Ukraine]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. – Bulletin of the V.N. Karazin Kharkiv National University. Serii: Istoriiia Ukrainy. Ukrainoznavstvo: istorychni ta filosofski nauky. Vyp. 20. Ss. 92–99.*

15. Giddens, A. (1997). *The Constitution of Society. Oxford.*

.....

Микола НОСКО

ORCID 0000-0001-9903-9164
Scopus ID 56880089100

*Доктор педагогічних наук, професор,
Національний університет
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка,
дійсний член (академік) НАПН України
(Чернігів, Україна)
E-mail: mykola.nosko@gmail.com*

Mykola NOSKO

ORCID 0000-0001-9903-9164 –
Scopus ID 56880089100

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
T.H. Shevchenko National University
«Chernihiv Colehium»,
Existing member (academician)
of Ukrainian NAPS,
(Chernihiv, Ukraine)
E-mail: mykola.nosko@gmail.com*

Світлана ГРИЩЕНКО

ORCID 0000-0002-7981-3578
*Доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи
та освітніх і педагогічних наук,
Національний університет
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка,
(Чернігів, Україна)
E-mail: intensiv3000@meta.ua*

Svitlana HRYSHCHENKO

ORCID 0000-0002-7981-3578
*Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Professor of the Department
of Social Work and
Educational and Pedagogical Sciences,
T.H. Shevchenko National University
«Chernihiv Colehium»,
(Chernihiv, Ukraine)
E-mail: intensiv3000@meta.ua*

Максим ІМЕРІДЗЕ

ORCID 0000-0002-1249-5018
*Кандидат педагогічних наук,
Приватний вищий навчальний заклад
«Медико-Природничий університет»
(Миколаїв, Україна)
E-mail: Max.imeridze@gmail.com*

Maksym IMERIDZE

ORCID 0000-0002-1249-5018
*PhD of pedagogical sciences,
Private higher educational institution
«Medical and Natural University»
(Mykolaiv, Ukraine)
E-mail: Max.imeridze@gmail.com*

Ірина БУЖИНА **Irina BUZHINA**

ORCID 0000-0002-7455-2794
Доктор педагогічних наук,
професор, професор кафедри
психології та педагогіки,
Одеський державний університет
внутрішніх справ
(Одеса, Україна)
E-mail: bugina.irina@gmail.com

ORCID 0000-0002-7455-2794
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Professor of the Department
of Psychology and Pedagogy, Odessa
State University
of Internal Affairs
(Odesa, Ukraine)
E-mail: bugina.irina@gmail.com

Юлія НОСКО **Yuliya NOSKO**

ORCID 0000-0003-1077-8206
Scopus ID 56880366900
Доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри дошкільної
та початкової освіти,
Національний університет
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка
(Чернігів, Україна)
E-mail: ulianosko5@gmail.com

ORCID 0000-0003-1077-8206
Scopus ID 56880366900
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Professor at the Department
of Preschool and Primary Education,
T.H. Shevchenko National University
«Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine)
E-mail: ulianosko5@gmail.com

